

מחקרים

□ קציעה כ"ץ, מסורת הלשון העברית של יהודי ארם-צובא (חלב) בקריאת המקרא והמשנה – תורת ההגה, ירושלים תשמ"א, IV + כג + 115 עמ' + תוכן-עניינים באנגלית.

זהו ספר שביעי בסדרה 'עדה ולשון' – פרסומי מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, בעריכת שלמה מורג. ספרים קודמים בסדרה דנו במסורות לשון של יהודי בגדאד, יהודי ג'רבה, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית (שני כרכים) ומסורת לשון חכמים של יהודי איטליה. במבוא לספר דנה המחברת בקווים לתולדות יהודי חלב ובמאפיינים של מסורת-הקריאה שלהם. מסורת חלב מסורת ספרדית היא, המבוססת על המיבטא הארץ-ישראלי, ועם זאת משוקעים בה שרידים של מיבטא בבלי, המצויים גם במסורות של יהודי בגדאד ויהודי ג'רבה.

□ אברהם בן-יעקב, קהילות יהודי כורדיסטאן, בצירוף שירים ופיוטים, מהדורה שנייה עם מילואים והשלמות, ירושלים, הוצאת קריית-ספר, תשמ"א, 59+256 עמ'.

אפשר לחלק את הספר לשלושה חלקים מבחינת תוכנו: (א) מבוא תמציתי על כורדיסטאן, תולדות היהודים בה, מצבם הרוחני, לשונם ועלייתם לישראל; (ב) עיקרו של הספר, הדן בכל הקהילות היהודיות בכורדיסטאן, 196 במספר, הנזכרות במקורות. הקהילות סדורות על-פי סדר גיאוגרפי, אלו שבכורדיסטאן העיראקית – והן ניתנות על-פי מחזורותיהן: מוצול, ארבל, סולימאניה, כרכוך – כורדיסטאן התורכית, הפרסית, הסורית; (ג) 54 פיוטים ושירים (שרק שניים מהם נדפסו קודם לכן), בהם 14 פיוטים בארמית, מאת 18 פייטנים, לרבות פייטנית אחת. זו תוספת חשובה לפיוט ולשירה של יהודי כורדיסטאן (עד עתה ידועים לנו שמות של 32 פייטנים יהודים מכורדיסטאן, שכתבו יותר מ-170 פיוטים ושירים). ספר זה הוא פרי מחקר שקדני וחרוץ, וכל העוסק בתולדות יהודי כורדיסטאן יסתייע בו ובמיוחד בחלק העוסק בקהילותיהם. מהדורתו הראשונה יצאה-לאור בשנת תשכ"א; במהדורה השנייה ניתן צילום של המהדורה הראשונה ונוספו לה תיקונים ומילואים, הן על הקהילות היהודיות השונות והן על רשימת הפייטנים. כן נתוסף פרק תמציתי על יהדות כורדיסטאן בישראל ופרקים אחרים. בסוף הספר באים מפתחות מפורטים. המחקר ששימש יסוד לספר זה זכה בשנת תשט"ז לפרס מאת נשיא המדינה דאז, יצחק בן-צבי.

□ שלמה סבירסקי, לא נחשלים אלא מנוחשלים – מזרחים ואשכנזים בישראל: ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות; חיפה, הוצאת מחברות למחקר ולביקורת, תשמ"א, 371 עמ'.

בספר שלושה חלקים. החלק הראשון עוסק בניתוח סוציולוגי של אי-השוויון בין העדות, ובו ארבעה פרקים: (א) דיון ביקורתי בגישות הסוציולוגיות הרווחות בישראל

לניתוח אי-השוויון בין העדות, ובמיוחד ביקורת על אלה שיסודן באסכולה הקרויה 'פונקציונאליזם מיבני' ומבטאיה הם פרופ' ש"נ אייזנשטאדט ותלמידיו. (ב-ג) דיון בתהליכים שעיצבו את אי-השוויון העדתי מאז קום המדינה ובמאפיינים המרכזיים של מערכת היחסים בין אשכנזים למזרחיים כיום. (ד) דיון בהגדרות הסוציולוגיות הרווחות של מושג העדתיות והצעת הגדרה שונה להן.

החלק השני בספר כולל שיחות עם מאה פעילים בערך מעדות-המזרח, ממיגזרים שונים של החברה, על אי-השוויון בין העדות, מצבם של יהודי-המזרח והאפשרויות לשינוי במצבם.

החלק השלישי דן בדרכים לשינוי המצב ומציע כאלטרנטיבה — יצירת תשתית כלכלית-ארגונית עצמאית של עדות-המזרח.

החלקים השונים בספר אינם אחידים בטיבם וברמתם, והספר בכללו עשוי לעורר ויכוח. אולם השאלות הנדונות בספר, אקטואליותן אינה שנויה במחלוקת, והמחבר דן בהן מנקודת-מבט לא-קונבנציונאלית וראויה לשימת-לב.

קבצים

□ יעקב ברנאי, צבי יהודה, בוסתנאי עודד, יוסף שיטריט, עליזה שנהר (עורכים), מקדם ומים — מחקרים ביהדות ארצות האסלאם, חיפה, הוצאת אוניברסיטת חיפה, תשמ"א, 295 עמ' + מבוא ותוכן העניינים באנגלית.

עם הוצאת כרך זה לאור מצטרפת אוניברסיטת חיפה לשורת האוניברסיטאות ומסודות-הציבור המפרסמים קבצים מיוחדים לחקר חיי היהודים במזרח. נאחל למפעל זה שיהיה לו המשך.

הקובץ פותח במאמר מאת משה מעוז על מעמד היהודים באימפריה העות'מאנית במאה ה-19 על רקע הרפורמות שחלו בה ותוך השוואה עם מעמד הנוצרים. בשער הראשון — דנים שני המאמרים מאת חיים גרבר ואמנון כהן בארכיונים התורכיים כמקור לתולדות ישראל באזור. בשער השני — מאמר מאת עזריאל שוחט על הארגון הקהילתי באימפריה העות'מאנית במאה ה-16; עוד בשער זה שלושה מאמרים לתולדות הכלכלה של היהודים: אליעזר בשן על חלקה של האשה היהודייה בצפון-אפריקה בחיי הכלכלה, אברהם דוד על מעמדם הכלכלי של יהודי מצרים במאה ה-16, מינה רוזן על הפטוריה במיסחר היס-תיכוני במאות ה-16-17. בשער הספרות והלשון — אבנר כהט על שירת ספרד בזמרת עדות המזרח, אבנר לוי על סיומות תורכיות בלשון לאדינו, מישאל מסורי-כספי על מוטיב הגאולה בשירת היהודים בתימן, יוסף שיטריט על השירה האישית והחברתית בלשון הערבית-יהודית במארוקו, עליזה שנהר על המעשייה והאגדה של יהודי עיראק. בשער האחרון — ציונות ועלייה — צבי יהודה על גורמים בפעילות הציונית במצרים בשנות 1897-1917, יהודה ניני על כרוניקה חדשה בדבר עליית תרמ"ב מתימן, אמנון נצר על עליית יהודי פרס והתיישבותם בארץ משלהי המאה ה-19 עד הצהרת באלפור.

פרופ' ולטר יוסף פישל ז"ל
(1973-1902)

Mishael Maswari Caspi (ed.), *Jewish Tradition in the Diaspora—Studies in Memory of Professor Walter J. Fischel*, Berkeley, California, J.L. Magnes Memorial Museum, 314 pp. □

קובץ לזכרו של ולטר יוסף פישל (1973-1902), שנולד בגרמניה, הורה באוניברסיטה העברית בירושלים (1945-1926), ואחר-כך עד סוף ימיו — באוניברסיטאות בארה"ב. היה מחלוצי החוקרים של קהילות ישראל במזרח ופירסם מחקרים על היהודים באיראן, אפגאניסתאן, בוח'ארא, הודו, בבל, כורדיסתאן, תימן, מצרים ועוד. בקובץ 29 מאמרים באנגלית, עברית וצרפתית, בהם: שני מאמרים לדמותו של המנוח, מאת ברתולד לוונפלד וה"ס רייסנר, ביבליוגרפיה של כתביו מאת מישאל מסורי כספי ומאמר מאת פישל עצמו על יהודי הודו מהמאה ה-16 ואילך. 5 מאמרים דנים ביהודי המזרח: על 'העקרב' לאלבר ממי, מאת אן מארי הילר; על ספרותם של יהודי כורדיסתאן מאת יונה צבר; על יהודי קוצ'ין מאת ד"ג מנדלכאום; על מנהגי חתונה של יהודי קוצ'ין מאת מישאל מ' כספי; על פייטן יהודי בבלי מהמאה ה-13 מאת יוסף טובי. המאמרים האחרים עוסקים בנושאים שונים בתולדות ישראל לתפוצותיהם בתקופות שונות, בהם מאמרים על הרמב"ם, ראב"ע, ר' יהודה הלוי ושפינוזה.

Moshe Davis (ed.) *Zionism in Transition*, New-York, Herzl Press. □
1980 XV+377 pp.

קובץ מאמרים על משמעות הציונות בימינו, שיסודם בהרצאות שנשמעו בסמינר שהתקיים בביתו של נשיא המדינה, אפרים קציר, לאחר מלחמת יום הכיפורים. חלקו של הספר עוסק בניסוחים חדשים של האידיאולוגיה הציונית מנקודות-ראות שונות של הוגי-דעות יהודיים מהארץ ומהתפוצות. רוב הספר מוקדש לסקירות על הישגי הציונות בתפוצות, ובתוכם ארבעה מאמרים העוסקים בציונות בארצות המזרח: צפון-אפריקה (מיכאל אביטבול); תימן (יהודה ניני); עיראק (חיים כהן); איראן (אמנון נצר). חלק ממאמרים אלה פורסם ב'פעמים'.

ספרות

□ אמנון שמוש, דיואן ספרדי, שירים, הוצאת מסדה, 1981, 91 עמ'.
שלושה חלקים בספר. בחלק הראשון — 'דיואן ספרדי' — עושה המחבר שימוש באלמנטים מן השירה העברית בספרד, כגון בקונבנציות ספרותיות (מבלי לשמור על משקל היתדות והתנועות), או שהוא משתמש במרכיבים תמאטיים 'ספרדיים'. חזרה זו לשירת ספרד בימינו אמנם יש לה תקדימים (כגון חלק משירי רצון הלוי), ואף-על-פי-

כן יש בה עניין. בחלק השני — 'דיואן צרפתי' — ארבעה שירים, שכמו פזמונים הם בקלילות ובשובכות שבהם וארבעתם מספרים בשבחי פאריס ובתנוגות המזומנים למטייל בה. החלק השלישי, 'דיואן ישראלי', כולל שירים שונים.

- אמנון שמוש. קנה וקינמון, סיפורים, רמת-גן, הוצאת מסדה, 1979, 143 עמ'. בקובץ זה 19 סיפורים, כולם קצרים עד קצרים מאוד, ואפשר לסווגם לשלוש חטיבות: (א) תשעה הסיפורים הראשונים בקובץ הם מסוג סיפורי-העם, חלקם ידוע בנוסח זה או אחר בפולקלור של יהודי המזרח (אף יש לסיפורים אלה סימן-היכר צורני, הם מתחילים: 'מספרים אצלנו'); (ב) סיפורים שרקע התרחשותם הוא העיר חלב; (ג) סיפורים שארץ-ישראל היא רקע להם, מהם אוטוביוגרפיים, מהם על רקע החיים בקיבוץ, ורובם זיקה להם לתמה היסודית של פגישת עדות ותרבויות שונות בארץ.
- לב חקק, אם אשכחך — סיפורים, ירושלים, הוצאת קרית-ספר, תשמ"א, 170 עמ'.

בכל שמונת הסיפורים שבקובץ נולד המספר (ובכמה מהם המספרת) בארץ מזרחית, חי בארץ, לרוב במעברה, התנסה בניכור ובתסכול ויוד לארה"ב. גורל היורדים לא בכל הסיפורים שפר עליהם, אך כמעט כולם קשורים לישראל ומתגעגעים אליה, חרף המרוות שאכלו בחייהם כאן.

בסיפורים אלה מעביר המחבר בלבושי-עלילה שונים את היסודות המרכזיים בביוגרפיה שלו. לב חקק, יליד עיראק שעלה לארץ עם הוריו וגדל במעברה, רכש השכלה אקדמית, נסע לארה"ב והשתלם שם, ועתה הוא משמש כפרופסור לספרות באחת האוניברסיטאות שבה. בסיפורים אלה, כמו ברומאן שלו 'האסופים', בוקעת זעקת עלבון על שנים של זרות כלפיו וכלפי אחיו-למוצא בישראל, אך גם געגועים רבים אל ארץ זו.

בפתח הספר ארבעה שירים מאת צבי חקק על מות אביו של המחבר, ומבוא מאת פרופ' שמואל מורה.

- דן סרי, עוגיות המלח של סבתא סולטנה, תל-אביב, הוצאת ספרים מ' ניומן, תשמ"א 176 עמ'.

תאור של משפחה ירושלמית מעדות-המזרח שכמה דמויות בה לוקות בניוון גופני או מנטאלי. האשכנזים, שלרוב אינם נראים, נזכרים בדרך-כלל כפי הדמות הראשה בסיפור בצורה עוינת ומלווה חרפות (אילו כך הוזכרו יהודים מזרחיים בסיפור, היו ודאי טוענים נגד המחבר). גם הערבי הויטאלי המפרה את היהודייה הספק-מפגרת אינו חסר. כוחו של המחבר הוא בלשונו הצבעונית ובתיאורי-הנוף והאווירה האותנטיים שלו. הספר זכה בפרס רחל ומרדכי ניומן.

- אשר בן-ישראל (אבי עודד), אלומות — סיפורי צפת ומסות בנסתר, מהדורה שנייה, ירושלים, הוצאת מורשת, ליד ועד עדת הספרדים, תשמ"א, ז + 288 עמ'. אסופה של סיפורים ודברי-מחקר, רבים מהם על הווי ועל אישים בצפת, לרבות אישים מיהדות ספרד (ר"מ קורדובירו, ר"י נאג'ארה ואחרים). על אישיותו של המחבר, שספרו זה יצא לאור במהדורתו הראשונה בשנת 1952, והוא נשכח לאחר מותו — הקדים מבוא א"ח אלחנני.

- יונה כהן, מטהרן לירושלים – סיפורים לבני הנעורים, ירושלים 1980, 126 עמודים.
- הסיפור הראשון, שעל שמו קרוי הקובץ, הוא תיאור מעין רפורטאז' של מסע שליחי-עלייה מהארץ לאיראן לאחר קום המדינה. בשנים מתוך ארבעת הסיפורים הנוספים בקובץ הדמויות הן נערים ונערות מעדות-המזרח.

זכרונות

- דוד בנבנשתי, משאלוניקי לירושלים – פרקי חיים, ירושלים, הוצאת ועד עדת הספרדים ועדות המזרח, תשמ"א, ט + 324 עמ'.
- פרקי נעורים ובחורות של המורה והסופר הירושלמי הותיק, ובהם שלושה חלקים: (א) ילדות בסאלוניקי – והדגש בו על חגים, מינהגים והווי; (ב) נעורים בירושלים בשנות מלחמת-העולם הראשונה, כשהמחבר מגיע אליה ללמוד בסמינאר, והוא אחד מקבוצה בת שישה נערים מסאלוניקי, שלימים נודעו בפועלם בתחום ההוראה, המדע והפעילות הציבורית; בחלק זה הדגש הוא על ארועי הזמן בשנות המלחמה; (ג) שירותו של המחבר בגדוד העברי (בשנות 1918-1920) בארץ-ישראל ובמצרים. בסיכום, זהו ספר נעים לקריאה ויש בו כדי להאיר כמה פרשיות, לרבות אלה שכבר נכתב עליהן.
- פנחס קפרא, מני תימן ובשעריים, רחובות – שבעים שנה (תרס"ז-תשל"ז, 1907-1977), בעריכת שמעון גרידי, רחובות, הוצאת המחבר, הדפסה שנייה, תשמ"א, 464 עמ'.
- עיקרו של הספר מתאר את פרשת היאחזותם של יהודי תימן בשעריים שליד רחובות, והיא מהפרקים המרכזיים בהתיישבות במושבות וכיבוש העבודה בה. פרקים אחרים עוסקים בפועלו הציבורי של המחבר בתחומים שונים. פרקי-הספר אינם אחידים בטיבם והם עשויים לשמש אבני-בניין לחוקר ולהיסטוריון. המהדורה הראשונה של הספר יצאה לאור בתשל"ח.

מקראות

- עזרא לניאדו, יהודי מוצל – מגלות שומרון עד מבצע עזרא ונחמיה, טירת-הכרמל, הוצאת המכון לחקר יהדות מוצל, תשמ"א, 416 עמ'.
- מוצל (ליד נינוה העתיקה), 'בירת' צפון-עיראק והגדולה בעריה לאחר בגדאד, אוכלוסייתה היהודית מנתה כ-8000 נפש קודם עלייתם ההמונית לישראל. הפרקים הראשונים בספר, העוסקים בתולדות הקהילה במוצל עד המאה העשרים, לקוטים מחיבורים שונים, וערכם בריכוזם במקום אחד. ואלו בפרקים הדנים בתקופת-המאנדאט הבריטי ועצמאות עיראק הולך החומר החדש ומתרבה ובכמה עניינים עשוי הספר לשמש מקור-מידע בלבדי. נוסף לפרקים ההיסטוריים עוסק הספר בהרחבה בחינוך, במחותרת התלוצית ובעלייה, באישים ומשפחות, במצב הכלכלי והחברתי ובמינהגים. חסר דיון על לשון-הדיבור של יהודי מוצל ועל ייחודה של קהילה זו, האם היא נמנית עם יהודי בבל או עם יהודי כורדיסטאן. מלבד מקורות בכתב (בעברית וערבית, אנגלית וצרפתית) עשה המחבר שימוש נרחב בעדויות בעל-פה, ולשם כך ריאין כמאה איש.

ראוי לציין שחיבור הספר נסתייע בפעילות קהילתית ערה של יהודי מוצל, והם נתכנסו לשם כך כמה פעמים. כינוסים אלה נעשו מאז למוסד של קבע (מדי שנה בחוה"מ סוכות).

□ מרדכי (מרקו) כהן (עורך), פרקים בתולדות יהודי המזרח, כרך חמישי, ירושלים, הוצאת משרד החינוך והתרבות, תשמ"א, יג + 350 עמ'.

כרך זה עוסק בהגות, הלכה ומנהג של יהודי ספרד והמזרח בדורות האחרונים. הנושאים הנדונים בו הם: היצירה הרוחנית לסוגיה (קבלה, דרושים, הלכה, פרשנות המקרא, שו"ת ועוד), מחשבת ישראל, הלכה ומנהג (במצוות, בתפילה, במחזורי-החיים ובמחזורי-השנה), דמויות ויצירות. כרך זה מקיף תחומים רבים ומגוונים, ובהכרח הנושאים הנכללים בו רק נרמזים בצורה תמציתית.

□ יפה בנימיני, עיונים בספרות החדשה של יוצאי-המזרח בישראל, חוברת א, ירושלים, בהוצאת משרד החינוך והתרבות, תשמ"א, 87 עמודים (שיכפול).

עיון בשירתם של שלושה משוררים צעירים: שלמה אכיו – יליד תורכיה, קבצי-שירה: 'עשב על הסף', 'במראות הצובאות', 'שורשי הים'; שלום כתב – יליד עיראק, קבצי-שירה: 'לא רש מאוד', 'על גדות הנהריים', 'עת ליקויי מאורות'; יעקב יעקב – יליד כורדיסטאן העיראקית, קבצי-שירה: 'כאלם קמילה', 'חרפים כנופים', 'זמרה סטופה'. החוברת כוללת: מיבחר שירים של כל משורר, פרשנות לשירים, ביוגרפיה של המשורר וביבליוגרפיה. מורים המבקשים ללמד ספרות מעין זו יוכלו להסתייע בחוברת.

□ *'Temas Sefardíes' del Cancionero Sefardí, España, Ministerio de Cultura 1981, 96 pp.*

קובץ שירים בספרדית-יהודית. בחלקו הראשון ניתנים השירים במקור ולכל שיר מצורף הסבר בספרדית מאת פאלומה דייז-מאס. בחלק השני – מכוא תמציתי מאת יעקב מ' חסאן ואלנה רומרו על הספרות הספרדית-יהודית, מהתחלופה בחצי-האי האיברי והתפתחותה בתפוצות הספרדיות עד ימינו. לקובץ מצורפות קאסטות ובהן ביצוע השירים.

□ דברי כנס-היסוד, אפעל, יד-טבנקין תשמ"א, 33 עמודים.

המכון לחקר התנועה הציונית והחלוצית בארצות המזרח נוסד באדר תש"ם במסגרת יד טבנקין. שמו של המכון, שהוא ראשון מסוגו, מדבר בעד מטרותיו. בחוברת זו כונסו דברי הנואמים בכנס-היסוד, והם: יצחק אברהמי, מוטל תירוש, ניסים יושע, שמריה גוטמן, ישראל גלילי, נשיא המדינה יצחק נבון.

□ תפארת לדוד – חיבורים שזכו בפרסים בתחרות ספרותית על הנושא: ר' דוד בן חסין ושירתו, תל-אביב, תשמ"א 55 עמודים.

החיבורים בחוברת הם מאת: אליהו מלכא, מרדכי בן שטרית, אברהם חליבה – שזכו בפרסים הראשונים. ההתחרות נערכה מטעם התאחדות עולי צפון-אפריקה בישראל.